

Vernemen en zijn

Waarom is er iets en niet veeleer niets?
Martin Heidegger (1889 – 1976)

Bram Zoon

In deze notitie volg ik voor het overgrote deel letterlijk de denkweg die Martin Heidegger ontvouwt in zijn *Einführung die Metaphysik* (1935). Kort na zijn emeritaat in 1951 liet hij deze colleges, die hij sinds 1919 had gegeven in druk (naast zijn hoofdwerk *Sein und Zeit*), verschijnen. In 1997 verscheen deze collegereeks in het Nederlands.¹

Bij wijze van inleiding begin ik deze notitie met een meer persoonlijk getinte overweging over Heideggers vraag naar het *iets* en het *niets*. Deze vraag naar het *Zijn* beschouwde hij als de *ruimste, diepste en oorspronkelijkste* vraag die gesteld kan worden. Daarna vanaf paragraaf 2 volg ik op de voet zijn beantwoording van en toelichting op deze zijsvraag.

Ik ga onder meer op het volgende in: Waar is het de filosofie om te doen? Als wij vragen naar het *iets* en het *niets*, is het van belang om ons te realiseren hoe we eigenlijk vragen? Heidegger bepleit een: binnenleiden in de grondvraag, een vragend vooropgaan. Wat is eigenlijk onze betrekking tot het zijn? Wat is de geëigende vraagrichting bij de zijsvraag? Wat is de rol van de traditie hierbij? De grondregels van het denken in relatie tot het vragen naar het *niets*. Over ons wankelen tussen *zijn* en *niet-zijn* en hoe verhouden zij zich tot elkaar? Is het ‘zijn’ een damp, een dwaling? De achtergrond van de leegte van het woord ‘zijn’.

1.

Iedere keer als ik gedachteloos word ben ik kalm. Als de dingen en gebeurtenissen me aansporen, me in de ban houden, ben ik rusteloos, bezorgd. Als ik bezinnend denk, valt alles van me af, ben ik zonder doel, besta ik. Anders en dat is het grootste deel van de tijd ben ik – zonder dat ik het voldoende in de gaten heb – bekommerd, spoed ik me letterlijk en figuurlijk van het ene naar het andere. Vanuit dit gezichtspunt is mijn er-zijn nutteloos, vanuit het er-zijn is het rusteloze leeg, onbestemd. Ik ben vol en leeg, niet gelijk- maar volgtijdelijk, beide zijn niet uitwisselbaar. De vraag naar *Er-zijn* brengt de dubbelzinnigheid van menselijk bestaan aan het licht. Half zijnd, half niet-zijnd ben ik, vandaar is het dat we aan geen ding volledig toebehoren, ook niet aan onszelf.

Steeds weer, moet ik iets achter me laten om bezinnend te zijn, uitstappen uit mijn dagelijkse modus, omkeren naar waar het omgaat. Naar wat er werkelijk toedoet. Ik moet tijd maken voor mezelf, in plaats van me te laten leiden door de aanzuigende krachten van mijn bezigheden.

Weet ik dan wat mij beroert, besef ik waar ik deelgenoot van ben? Ik vraag me af wat is dat, waar ik stil bij sta? Het is de beweging naar het doorgronden, beseffen, het doorstaan van mijn zijn, van mijn aanwezigheid, daar vraag ik naar. Ik vraag naar de grondslag van mijn zijn, mijn denken. Ver weg van mijn dagelijkse bezorgdheden om dit of om dat. Zolang ik het voor me plaats, verlaat het me, als ik me er geen voorstelling van maak, kan ik verstaan, vernemen. Grijpende

¹ Martin Heidegger – *Inleiding in de Metafysica*, 1997.

handen, driftig stappende voeten voorkomen dat ik iets verneem, versta. Dit denken als een weg om het gewone in het alledaagse te laten verschijnen.

Maar wat is dat zijnde, dat voltrekkende zijn? Het is bijzonder en uniek, het verblijven in het zijn is een gebeuren. In het eerdere geval ging alles gewoon door, zonder ons, in dit (andere) bijzondere geval staat alles stil, ben ik onderdeel van een gebeurende werkelijkheid, ik sta er niet langer tegenover. We zijn er als door een schijnbaar toeval in opgenomen.

En dan gebeurt er plotseling iets. Mijn gewone en veilige leventje schudt op zijn grondvesten. Mijn wereld stort plotseling in, ik ben bang en eenzaam. Mijn specialist gaf me slecht nieuws. Dan stelt zich de zijnsvraag nadrukkelijker: wat is eigenlijk mijn leven en wat haar zin? Is er wel iets? Is er niet veeleer niets? Wat is dat het niets? En is vragen naar het niets niet vreemd, onzinnig? Deze vragen vormden voor mij het *Turning Point*, ik draaide me langzaam om en deed een stap terug. Ik wendde me tot het ongewisse, het beangstigende, ik verliet mijn bescherming.²

Door mijn vragen als zodanig gebeurt er iets bijzonders, wordt er iets geopend, onverborgen gemaakt. Mijn vragen slaat terug op mijn 'waarom?' Als mijn vragen écht is, als het geen woordenspel is, maar uit innerlijke noodzaak geboren, dan is het alsof ik gehoor geef aan een oproep. Ik heb opeens een laag, een gesteente, een bodem ontdekt die me verrast. Ieder écht vragen opent een onverwachte grond waarop we, ontdaan van onze pretenties en slimmigheden, kunnen staan.

In onze onbedektheid zoeken we ook (steeds) weer naar beschutting. Maar hoe waarachtig is dit zoeken? Zo kan het geloof een dergelijke zorgende rol vervullen, we kunnen de zojuist beschreven denkbeweging dan tot op zekere hoogte mee voltrekken, maar de verwarring dat er toch iets in doorklinkt hoeven we dan niet te doorstaan. We schuiven er dan een heiligmaker tussen. God als stoplap voor de leegheid en de onbestemdheid die in ons rondwaart en die we op deze wijze afweren, buiten de deur houden. We willen dit geloven niet meer bloot stellen aan ongelooft. Dat staat min of meer gelijk aan onverschilligheid. Het sacrale, het intieme, aandachtige van ons vragen hebben we dan de das omgedaan. In het echte vragen geven we onszelf prijs, laat ik mezelf en mijn afweer los. Dit vragen, zoals in de filosofie van Heidegger, is een niet-eigentijds vragen.

De filosofie die Heidegger voorstaat is geen mode, zij wordt niet misbruikt voor de behoeften van de dag. We kunnen deze filosofie van het vragen niet aanleren, zoals we een ambacht of technische kennis kunnen aanleren, die we kunnen toepassen of op haar nuttigheid beoordelen. Maar het nutteloze kan ondanks dit toch een macht van betekenis zijn. We kunnen niet goed zeggen waartoe ze in staat is omdat het ons gegeven wordt. Wel dat zich in ons wankelen tussen *zijn* en *niet-zijn* onvermoede mogelijkheden bevinden om ons *erzijn* (toch) te verstaan.

² Ik heb me in deze alinea laten inspireren door het relaas van Lotte Driessen in *Trouw* (5 december 2018). 'Ik voel in mijn buik dat ik leef'.

De zijnsvraag naar *waarom is er iets en niet veeleer niets?* valt niet te vergelijken met het gewone vragen. Zij moet daarom als het ware vóór-gesteld worden. Als wij ons wezen vragend zoeken, mogen wij ditzelfde filosofische vragen niet vergeten of voor ons uitschuiven zoals we dat kunnen doen bij ons dagelijkse vragen.

2.

Maar wat vermag de filosofie te zijn, levert zij iets op, wat bevordert ze? Wat kun je met de filosofie beginnen? Als ik wil weten wat filosofie is, dan moet ik de twee belangrijke misvattingen die de filosofie achtervolgen leren kennen. De eerste is een *overvraging* van het wezen van de filosofie en de andere is *verdraaiing* van de betekenis van waartoe ze instaat is.

Maar waar is het de filosofie om te doen? De filosofie mikt op iets, op het zijnde, en wel zodanig dat de mens zelf daarbij een duiding en doelstelling ervaart met betrekking tot zijn menszijn. Van hieruit kan de illusie optreden dat de filosofie voor het huidige en toekomstige bestaan en tijdperk een volk de basis zou kunnen verschaffen, waarop dan cultuur kan worden gebouwd. Uit deze overvraging volgt dan het kritiseren van de filosofie, hoe weinig ze eigenlijk wel niet vermag. En hoe zit het met dat andere misverstand?

De tweede dwaling die aan de filosofie wordt toegeschreven is dat ze het praktisch-technische cultuurbedrijf bevordert en zelfs versnelt in de zin van een verlichting van het werk. Maar dat is alleszins het geval, de filosofie maakt de dingen niet lichter maar juist zwaarder. Omdat ons er-zijn zich bevreemdend en onzinnig meedeelt aan het alledaagse verstand. Verzwaring geeft aan de dingen aan het zijnde, zijn gewicht terug. Of het geeft aan het volk, de mens, zijn 'lotsbestemming' terug. Een dergelijk weten wordt geopend door de filosofie.

Het klopt dus dat vooroordeel tegenover de filosofie: je kan met haar niets beginnen. Maar, vervolgens is dan mijn tegenvraag: als wij niets met haar kunnen beginnen, is het dan mogelijk dat de filosofie iets met mij begint? gesteld dat ik op haar inga.

3.

Filosoferen is vragen naar het buiten-gewone. Maar dit – zoals we hebben kunnen zien – vragen slaat steeds op onszelf terug. Een dergelijk vragen ligt niet in de sfeer van onze dagelijkse behoeften. Het vragen zelf ligt buiten deze orde. Het is vrijwillig, geplaatst op de geheimzinnige grond van de vrijheid.

We moeten opnieuw de filosofie veroveren en terugbrengen naar de oorspronkelijke zeggingskracht van de taal. De woorden niet langer als een exclusief omhulsel voor ons dagelijkse verkeer bestemmen, we moeten naast ons gepraat de taal weer haar bezielende rol en betekenis teruggeven. In het woord, in de taal worden en zijn de dingen. Het ontluikende, zich openende van de taal. Een ontvouwen en aan het licht brengen, doen groeien. Wordt hiermee wellicht een steeds meer in omvang toenemen bedoeld? Het is het zijn zelf, dankzij haar wordt het iets, waarneembaar en blijvend.

Het ontluiken kan overal worden ervaren, maar het ontluikend heersen heeft niet dezelfde betekenis, als datgene wat we geneigd zijn de natuur te noemen. Het is het zijn zelf, dankzij haar wordt en blijft het zijnde waarneembaar. Op grond van dit dichtende denken krijgen we zicht op

de natuur in engere zin. Maar wat is dan toch dit voltrekkende vragen? Daar vraag ik immers naar?

4.

Dat wat wij hier onderzoeken is de verwarde stand van zaken met betrekking tot het *iets* en het *niets*. Het is een inleiding om te komen tot de zijnsvraag, een binnenleiden in die kwestie, zo je wilt. Dit vragen bestaan niet eenvoudig als de stenen, het water. Niet als boeken, schoenen of kleren. Deze wijze van vragen is de wijze waarop ze werkelijk worden bevraagd. Het is het binnenleiden in het vragen van en naar de grondvraag. Het is niet naar iets toegaan, maar eerder een heenleiden een opwekken en scheppen, een vragend vooropgaan. Het is een vorm van leiding ondervinden waarvoor geen volgelingen bestaan. Waar zoiets voet aan de grond krijgt, bijvoorbeeld in een filosofische school, wordt het vragen dat hier wordt bedoeld verkeerd begrepen. In dergelijke disciplines heeft alles zijn eigen rangorde. Het beste ambachtelijke vervangt nooit de eigenlijke kracht van het *zien*, *vragen* en *zeggen*.

5.

Van belang hierbij is onze *vraaghouding*, veelal gericht op een willen-weten. Wij vragen naar ‘waarom is er iets en niet veeleer niets?’ Het iets stel ik overigens gelijk aan het zijde. Als we de vraag vaker na elkaar herhalen, dan hoeft de vraaghouding daardoor niet levendiger te worden. Het herhaaldelijk vragen kan zelfs een afstomping tot stand brengen. Wat dan ontbreekt is een vragende gezindheid. Ons willen is geen puur wensen en streven. Het houdt juist daar op waar de vraag begint. Vragen is willen weten. Degene die zo vraagt is vastbesloten, vastberaden.

Maar was is het wezen van de vastberadenheid? Haar kern, essentie ligt in de onthulling, niet in de toename van activistische energie, maar in het menselijke erzijn voor de klaarte van het zijn. De betrekking tot het zijn is echter het *laten*. Moet al het weten gefundeerd zijn in het laten? Dat is vreemd voor ons verstand.

Weten is in de waarheid kunnen staan. Maar wat is de waarheid, het iets, het zijnde? Waarheid is de openbaarheid van het zijnde. Weten is daarom: in de openbaarheid van het zijnde kunnen staan, haar doorstaan. Weten is niet het verzamelen van kennis, kunstjes. Iemand die dit weten voorstaat, zal wanneer hij geconfronteerd wordt met de echte realiteit, de levens- en de werkelijkheidsnabijheid, radeloos zijn. Waarom? Omdat hij nog geen weten bezit.

Wat wordt nu bedoeld met dit weten? Wel, dat is kunnen leren. Wat is dit leren? Dit leren is iets anders dan kennis-bezitten. Dit leren stelt het vragen voorop. Dat is het vastberaden staan in de openbaarheid van het zijnde. De vraag die in de vraagzin – waarom is er zijnde en niet veeleer niets – weerklinkt, maar daarin nog ingesloten is, moet eerst worden los gewikkeld. De vraaghouding moet daarbij, *zeker* worden en door oefening *sterker*.

6.

Als we de ontvouwing van de hoofdvraag op ons willen nemen, is de eerste vraag die rijst: in welke richting? Als we hoofdvraag – waarom is er iets en niet veeleer niets – nader bekijken zien we dat deze een onderbreking bevat. Met ‘waarom is er eigenlijk iets (een zijnde)?’ is de vraag eigenlijk gesteld. Wat is de precieze aanduiding van wat in de vraag wordt betrokken, van wat hier wordt ondervraagd? ‘En niet veeleer niets’ is een aanhangsel, als men wat vrijer spreekt. Het is

een retorisch bloempje ter versiering. Zonder toevoeging is de vraag preciezer, eenduidiger: ‘Waarom is er eigenlijk iets (zijnde)?’ Met het opvoeren van het niets komen we niet veel verder in de kennis van het zijnde. Immers: wie over het niets spreekt, weet niet wat hij doet. Als ik over het niets spreek, maak ik het tot een iets. Je spreekt zo tegen je eigen bedoeling in, je bent als je dat doet in tegenspraak met jezelf. Spreken over het niets is onlogisch. Wie over het niets spreekt gaat tegen de grondregels in van al het denken. Daarom doen we er goed aan om ‘en veeleer niets’ in onze vraagstelling te schrappen en van af nu te beperken tot: ‘Waarom is er eigenlijk zijnde?’ Om het niet nodeloos ingewikkelder te maken spreken we tot latere orde van: ‘Waarom is eigenlijk iets?’

7.

Maar zijn we wel zo vrij als hier zojuist werd gesuggereerd? Is deze vooronderstelling niet een schijnvrijheid, iets dat we niet zelf hebben gecreëerd? Terwijl we zo vragen staan we immers in een traditie, die ons bepaalt, van grote invloed op ons reilen en zijlen is? De vraag naar de grond van het zijnde, naar het iets is altijd al in de filosofie gesteld. Deze moeilijkheid heeft de filosofie altijd en telkens weer bevestigd. Sinds de vraag naar het zijnde is deze gepaard gegaan aan de vraag naar het niet-zijnde, naar het niets. Daarom kan de vraag naar het niets als graadmeter gelden voor de aard van het vragen naar het iets, het zijnde. Omdat het de strikte eerbied is voor de oorspronkelijke overlevering van de zin van de grondvraag.

8.

Spreken over het niets gaat tegen het denken in en is over het algemeen ontwrichtend. Maar wat als dit op een misverstand berust? Zowel de grondregels van het denken als ook de angst voor het nihilisme ontraden ons immers om over het niets te spreken. Maar wellicht is dit misverstand niet toevallig? Omdat dit abusief zijn oorsprong vindt in de steeds meer verhardende *zijnsvergetelheid*. Kunnen de grondregels van de logica wel de maatstaf verschaffen voor de vraag naar het zijnde als zodanig? Wordt er hier niet een veel te grote invloed toegekend aan diezelfde logica? We kunnen niet over het niets beraadslagen, zoals over een berg of een paar schoenen, wie echt over het niets wil praten moet daarom onwetenschappelijk worden. Filosofie gaat aan dergelijke kennis vooraf. De filosofie kan nooit gelijkgesteld worden met de wetenschappen, zij hoort in een totaal ander domein van het geestelijk leven thuis, zij bezit een geheel andere rang. Het ware spreken over het niets blijft altijd ongewoon, het laat zich niet populariseren, gewoon maken.

9.

Laten we opnieuw terugkeren naar de ingekorte – en schijnbaar eenvoudiger – vraag: ‘Waarom is eigenlijk iets?’ Het zijnde *is* gegeven, maar nu wordt het plots en als zodanig ondervraagd, op wat zijn grond is. Dat is een uitbreiding en verruiming van ons alledaagse manier van doen. Ergens, bijvoorbeeld, in een wijngaard komt druifluis voor, iets wat onweerlegbaar voorhanden is. Waar komt die vandaan, wat is haar oorzaak? Dit soort van vragen drukt zich dan uit in de eenvoudige formule: waarom is er zijnde (iets)? Wat is haar grond? Stilzwijgend wordt gevraagd naar een ander, hoger, zijnde, gevraagd.

Waarom is het zijnde aan het de mogelijkheid van het niet-zijn onttrokken? Waarom valt het daarin niet voortdurend terug? Het zijnde is nu niet meer het nu eenmaal voorhandene, het begint te wankelen, dat komt door ons vragen naar haar grond. Het zijnde wankelt voorzover we

het ondervragen. Wij zoeken naar een grond die de heerschappij van het zijnde moet grondvesten. Nauwkeuriger is dat als grond van de keuze voor het zijnde dat ons draagt en loslaat. Half zijnd, half niet-zijnd zijn wij, vanwaar ook komt het dat we aan geen ding volledig kunnen toebehoren, ook niet aan onszelf; toch is het er-zijn steeds het mijne. Dit wordt bedoeld met de in *Sein und Zeit* vaak herhaalde zin: *tot het erzijn boort zijnsverstaan*.

De toevoeging ‘en niet veeleer niets?’ is daarom bij nader inzien geen overbodige toevoeging aan de zijnsvraag. Wij plaatsen ons daardoor zó in het zijnde dat het aan vanzelfsprekendheid inboet. Ofwel ons zijn of het niets raakt aan het wankelen, ons vragen daarnaar komt in de lucht te hangen en wordt door zichzelf in deze toestand gehouden.

10.

Verandert door ons vragen het zijnde? Nee, het blijft wat het is. Ons vragen heeft geen vat op het zijnde. Toch kan het de moeite waard van het bevragen niet afwentelen, het blijft de moeite waard het te bevragen. Ons vragen opent de mogelijkheid opdat het zijnde in het daglicht kan treden. Nog altijd zijn we ons van de gebeurtenis van ons vragen onvoldoende bewust. Hierin schijnen we te denken dat dat we onszelf geheel en al toebehoren. Het komt erop aan ons niet te laten verleiden door ondoordachte theorieën, aan de hand van het eerste het beste dingen te ervaren, zoals ze zijn. Het komt er nu op aan, om het zijnde te onthullen in zijn wankelen tussen zijn en niet-zijn, zonder de mogelijkheid van het niet-zijn overwonnen te hebben. (pag. 56)

11.

Zijn en niet-zijn hetzelfde, of hoe verhouden zij zich tot elkaar? Dit is een nogal gekunstelde vraag. Levert zo’n onderscheid ons iets op? Als we deze vraag naar het zijn in de eerste rang stellen moet dat dan gebeuren zonder dat we weten hoe het met het zijn is gesteld? Onze vraag: ‘Waarom is er iets en niet veeleer niets’, noopt ons tot de voorafgaande vraag: hoe staat het met het zijn?

12.

Kan men het zijn zien? Waarin bestaat het zijn? Wanneer en aan wie openbaart het zich? Wie zal dat vatten? Of is het ongerijmd, tegen de geest van het zijn, in het algemeen naar iets te vragen wat achter die aspecten op zich bestaat? Wat is in alles wat we nu opnoemden het zijn van het zijnde? Hoe staan en lopen we eigenlijk in de wereld rond met onze domme pretenties en slimmigheden?

Alles wat we opnoemden *is* toch, en nochtans – als we het zijn willen vatten, is het altijd net alsof we in het luchtledige grijpen. Het zijn is bijna zoiets als het niets, of precies zo. Nietzsche heeft gelijk als hij het zijn ‘de laatste rook van de verdampende realiteit’ noemt. ‘Zijn’ – een damp en een dwaling? Ligt het aan het zijn dat het zo warrig is en hangt het af van het woord dat zo leeg blijft, of ligt het aan ons, dat we met al ons navorsen van het zijnde toch uit het zijn zijn gevallen? Is het zijn slechts woordklank ofwel de lotsbestemming van het avondland? (pag. 29)

13.

Zijn is voor bijna alleen nog een woord en haar betekenis is als een vervliegende damp. Het is een toestand waarin we ons bevinden. Toestand betekent hier onze hele constitutie, de wijze waarop

Over het *iets* en het *niets*.

wij zelf zijn opgenomen in de relatie tot het zijn. Het gaat hier niet om psychologie, maar om een wezenlijk aspect van onze geschiedenis. Het feit dat zijn voor ons een leeg woord is geworden kan beschouwd worden als een bijzonder geval van de algemene regel dat vele en juist wezenlijke woorden er hetzelfde aan toe zijn. De leegte van het woord 'zijn' de totale verkwijning van zijn zeggingskracht, is echter niet zomaar een bijzonder geval van de algemene taalvervlakking: het is veeleer zo dat de vernielde relatie tot het zijn als zodanig de eigenlijke oorzaak is van onze totale wanverhouding tot de taal.